МЕТАМОРФОЗИ НАУКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ І ВІДДАЛЕНА НАУКОВА РОБОТА В ОЦІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

METAMORPHOSES OF SCIENTIFIC COMMUNICATIONS AND REMOTE SCIENTIFIC WORK IN THE ASSESSMENTS OF UKRAINIAN YOUNG SCIENTISTS

У статті визначено метаморфози, яких зазнали наукові комунікації в умовах віддаленої наукової роботи під час пандемії COVID-19. На основі матеріалів проведеного за участю автора онлайн-опитування молодих науковців в Україні виявлено проблеми і специфіку сучасних наукових комунікацій молодих учених в умовах карантинних обмежень; систематизовано форми наукової роботи і наукових комунікацій, які молоді вчені перестали практикувати за час карантину, а також ті, які використовують. Комунікативні перетворення в наукових практиках під час карантину відбуваються в умовах поширення віддаленої наукової роботи. Метаморфози наукових комунікацій торкнулися ключових характеристик комунікацій, їхніх форм, видів, доступності до новітніх онлайн-комунікацій і готовності ними скористатися. В основі мотивації молодих учених до наукових комунікацій під час карантину залишаються наукові цілі і наукові інтереси. Зазначено, що вимушене обмеження наукових комунікацій у результаті карантину надало науковим комунікаціям риси кризових комунікацій, про що посередньо свідчать названі молодими науковцями асоціації, що описують наукову комунікацію під час карантину. Під впливом новітніх інформаційно-комунікативних технологій формується нове комунікативне середовище, в якому онлайн-наукові комунікації стають повсякденною практикою. Віддалена наукова робота дала змогу активізувати онлайн-наукові комунікації, призвела до зміни способів онлайн-комунікацій, що використовували молоді науковці до карантину і під час карантину. Однак онлайн-простір наукових комунікацій знаходиться у стадії становлення, що позначається на формах і результатах наукової активності молодих учених. Як свідчать результати проведеного онлайн-опитування, молоді українські вчені у цілому готові до віддаленої наукової роботи і мають здатність розгорнути свої наукові комунікації в новому онлайн-світі. **Ключові слова:** наукові комунікації, онлайн-наукові комунікації, кризові комунікації, віддалена наукова робота, комунікативна спільнота, молоді вчені.

The article identifies the metamorphoses that scientific communications have undergone in the context of remote scientific work during the COVID-19 pandemic. Based on the materials of an online survey of young scientists conducted in Ukraine with the participation of the author, the problems and specifics of modern scientific communications of young scientists in the conditions of quarantine restrictions were revealed; systematized forms of scientific work and scientific communications, which young scientists stopped practicing during the quarantine period, as well as those who use. Communicative transformations in scientific practices during quarantine occur in the context of the spread of remote scientific work. Metamorphoses of scientific communications affected the key characteristics of communications, their forms, types, availability of the latest online communications and willingness to use them. The motivation of young scientists for scientific communication during quarantine is based on scientific goals and scientific interests. It is noted that the forced restriction of scientific communications as a result of quarantine has given scientific communications the features of crisis communication, as evidenced by the associations named by young scientists, which describe scientific communication during quarantine. Under the influence of the latest information and communication technologies, a new communicative environment is being formed, in which online scientific communications are becoming an everyday practice. Remote research has enabled the intensification of online scientific communications, led to a change in the methods of online communication used by young scientists before and during quarantine. However, the online space of scientific communications is in its infancy, which affects the forms and results of scientific activity of young scientists. According to the results of an online survey, young Ukrainian scientists are generally ready for remote scientific work and have the ability to deploy their scientific communications in the new online world.

Key words: scientific communications, online scientific communications, crisis communications, remote scientific work, communicative community, young scientists.

УДК 316.74:001
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.2>

Хижняк О.В.

д.соціол.н., доцент,
начальник управління міжнародних відносин
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Зрушення в наукових комунікаціях, що відбуваються у сучасному світі під впливом нової комунікативної революції, сприяють формуванню й нового наукового комунікативного середовища. Актуалізуються щонайменше такі питання: як підвищити ефективність наукових комунікацій в умовах віддаленої наукової роботи, у тому числі вимушеної? як створити сучасну інфра-

структуру онлайн-наукових комунікацій? як популяризувати наукові досягнення через наукові комунікації? як забезпечити залучення до процесу наукової комунікації молодих учених як особливого комунікативного суб'єкта?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінність має ідея, що специфіка соціальності визначає комунікативні характеристики сучасної наукової спільноти [5]. Наука і суспільство

у своєму розвитку взаємопов'язані через наукові комунікації [11]. Наголошується на тому, що інформаційно-комунікативні процеси відіграють головну роль у соціальному розвитку на різних рівнях [15]. О. Бойченко узагальнила сучасні соціологічні теорії наукової комунікації, показала еволюцію соціологічних досліджень наукових комунікацій на різних етапах розвитку науки [2]. Н. Погожина провела реконструкцію підходу Н. Лумана до аналізу наукової комунікації і науки у цілому як комунікативної системи суспільства, покликаної виконувати функцію з вироблення знань [12]. Активно дискутуються науковцями проблеми розвитку мережових форм наукових комунікацій у ситуації міждисциплінарного синтезу, що породжує зміну контенту і способів наукових взаємодій, на які впливають міждисциплінарність і трансдисциплінарність [13]. В. Ломовицька провела історичний екскурс вивчення мережових наукових комунікацій у контексті їх здатності продукувати нове знання [8]. Дослідники наголошують на змінах у комунікативних практиках репрезентації сучасного наукового працівника [10], у публікаційній діяльності науковця, а саме у життєвому циклі наукової публікації центральним стає її онлайнове представлення [3]. Зафіксовані також зміни комунікативних стратегій учених, особливо молодих [9]; визначено складну взаємодію формального і неформального в науковій комунікації [4]; з'ясовано переваги і недоліки традиційних і нових засобів наукової комунікації [11]. Разом із тим зміни в системі наукових комунікацій, зумовлені вимушеною віддаленою роботою під час світових карантинних обмежень, можуть бути визначені лише на основі переосмислення наукового комунікативного процесу із залученням емпіричних даних.

Постановка завдання. Термінологічна невизначеність наукової комунікації змушує науковців акцентувати увагу на різних її аспектах. Ми спираємося у дослідженні на таке визначення: «Наукова комунікація – це особливе специфічне явище з упорядкованою системою багаторівневих зв'язків і своїми структурними елементами, основний зміст якого полягає у пошуку, накопиченні, розповсюдженні, обміні й обговоренні нових знань, отриманих у певних наукових напрямках і здійснюваних за допомогою різних каналів, засобів, форм та інститутів комунікації» [7, с. 2–3]. Використовується також поняття «наукова колаборація» як організаційне об'єднання вчених, «що включає дослідників різних організацій (і різних країн), підтримує велику і повторювану людську взаємодію, що орієнтована на загальну сферу дослідження і забезпечує доступ до джерел даних, експонатів і інструментів, необхідних для виконання завдання дослідження» [16]. В умовах віддаленої роботи

доступ до інструментів наукових досліджень і наукових комунікацій стає проблемним. **Мета статті** – визначити, яких метаморфоз зазнають наукові комунікації молодих учених в умовах віддаленої наукової роботи під час пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтю підготовлено в рамках проекту «Наукові комунікації молодих учених під час карантину», який реалізовано за участю автора Радою молодих учених при МОН України. (у травні 2020 р. в опитуванні взяли участь 306 респондентів, із них: 67% жінок і 33% чоловіків, 75% – представники закладів вищої освіти, 17% – наукових установ, 8% – інших організацій, 57% – кандидати наук, 9% – доктори наук, 34% – не мають наукового ступеня (аспіранти, наукові співробітники). Матеріали опитування дають змогу зробити деякі висновки щодо змінень у наукових комунікаціях молодих учених в умовах пандемії COVID-19 і карантину. Карантин наклав обмеження на наукову роботу молодих учених: лише кожний третій респондент зазначив, що його наукові дослідження продовжилися без відставань у графіку; у 9% наукова активність узагалі зупинилася або перервалася, а інші продовжували шукати можливості працювати дистанційно, шукати нові форми наукових комунікацій. Під час карантину мали можливість продовжити наукову роботу, за їх свідченням, 63% молодих учених (37% – повною мірою і 26% – скоріше мали можливість), 17% респондентів такої можливості не мали і кожний п'ятий – у чомусь мали, а в чомусь – ні.

В основі мотивації до наукових комунікацій під час вимушеної віддаленої наукової роботи і карантину залишаються наукові цілі і наукові інтереси молодих учених, про що свідчать дані, представлені у табл. 1.

Віддалена наукова робота молодих учених, як свідчать матеріали проведеного онлайн-опитування, підтримується як традиційними, так і новітніми інформаційно-комунікативними технологіями. Віддалена робота, у тому числі наукова, передбачає застосування переважно Інтернет-комунікацій. Серед форм наукової роботи, які молоді науковці перестали практикувати за час карантину, переважно відзначено такі: очні конференції; експериментальні дослідження; тренінги, конференції; колективне обговорення; лабораторні досліді; живе спілкування; відрядження на підприємства, установи для впровадження результатів наукових досліджень. Таким чином, віддалена наукова робота позначилася на зменшенні зовнішніх безпосередніх наукових комунікацій, пов'язаних з обміном науковою інформацією за допомогою особистих контактів. Віддалена наукова робота спонукала молодих науковців ще більше сконцентруватися на роботі в онлайн

комунікативному просторі, а саме використати такі практики: підвищення рівня власних знань через навчання на Coursera; початок користування соціальними мережами Facebook, Instagram, Telegram тощо; онлайн-участь у наукових заходах (конференції та вебінари).

Віддалена наукова робота дала також змогу активізувати онлайн-наукові комунікації за допомогою науково-технічної літератури, до яких насамперед відносять такі: «електронні журнали (пакет відредагованих статей, розповсюджуваний в електронній формі); гібридні журнали (відрецензовані статті, журнали як в електронній, так і в паперовій друкованій формі); електронні препринти (сервери, на яких автори розміщують свої матеріали у формі препринтів); електронні нерецензовані публікації у вигляді листків новин, статей, робочих документів; публікації на персональних сторінках у Мережі; електронні книги (монографії)» [1, с. 154]. Під час карантину підготовка наукових публікацій як форма комунікації домінувала в наукових активностях молодих учених (це відзначили 85% респондентів). На другому місці – участь у наукових конференціях онлайн (цією формою комунікацій скористалося більше половини науковців (55%). На третьому місці – підвищення кваліфікації, стажування онлайн (37%). У цілому наукові

активності молодих учених концентруються у просторі онлайн-комунікації (табл. 2).

Аналіз відповідей респондентів на запитання: «Що, на Ваш погляд, стримує розвиток комунікацій у Вашій науковій галузі? (можна відмітити до 3-х пунктів)» дав змогу з'ясувати основні бар'єри наукових комунікацій. Наведемо їх в узагальненому виді: брак коштів на проведення наукових досліджень (47%), недостатнє володіння науковцями іноземними мовами (45%), відсутність вільного часу через перевантаженість (35%), психологічна неготовність науковців до нових видів, форм наукових комунікацій (34%), не розвинена мережа особистих зв'язків і каналів спілкування науковців (30%), відсутність у наукових установах (підрозділах) електронного документообігу, електронної бібліотеки, доступу до електронних баз (27%), дефіцит ресурсів для видання наукових публікацій (26%), недостатня популяризація наукових досягнень (25%), неготовність науковців до участі в конкурсах за грантову підтримку наукових досліджень (22%), брак у наукових установах (підрозділах) сучасних технічних засобів для Інтернет-комунікацій (20%), дефіцит технічних засобів для мобільних наукових комунікацій (11%).

Найбільш поширеними способами комунікацій із колегами, які використовують молоді

Таблиця 1

Відповіді респондентів на запитання «Що спонукає молодих науковців до наукових комунікацій під час карантину?» (у %, n = 306, травень 2020 р.)

№ з/п	Мотиви	
1	Потреба розширити свій науковий кругозір	54
2	Потреба в інформації для продовження наукових досліджень	51
3	Посадова необхідність	44
4	Потреба в консультаціях із керівниками, колегами	44
5	Потреба у спілкуванні з близькими за науковими інтересами людьми	36
6	Комунікації потрібні для апробації власних наукових результатів	34
7	Пошук грантової підтримки для проведення досліджень	27
8	Поява вільного часу	14

Таблиця 2

Наукові активності молодих учених України під час карантину (у %, n = 306, травень 2020 р., за самооцінками)

№ з/п	Види наукових активностей	
1	Підготовка наукової публікації (тези, стаття тощо)	85
2	Участь у науковій конференції онлайн	55
3	Підвищення кваліфікації, стажування онлайн	37
4	Активізовано існуючі наукові комунікації онлайн	34
5	Розширено наукові комунікації за рахунок використання нових технічних засобів та програм	32
6	Завершено розпочаті проекти/роботи	31
7	Отримання необхідної наукової консультації онлайн	30
8	Розпочато нові напрями дослідження	29

Таблиця 3

Асоціації молодих учених, які описують наукову комунікацію під час віддаленої роботи в умовах карантину (n = 121, травень 2020 р.)

Тип асоціації	Характер конотацій		
	Позитивні	Негативні	Нейтральні
Контент від відправника	стислість і конкретність формулювань; пожвавлення, взаємодопомога, «зривання масок»	перевантаження інформацією, забагато мейлів, важко сконцентруватися; скарга, втома	необхідність; багато даних, вільно (точніше, вільніше, безпосередніше)
Канал комунікації	багатоканальна; безпечна дистанція, онлайн-формат, спілкування в самоізоляції	неякісний Інтернет, відсутність технічних засобів	«Вайбер» і «Фейсбук»; комунікація потребує відповідних навичок
Зворотний зв'язок	швидкість; зручно; завжди на зв'язку; обмін файлами; технічна оснащеність	погано, неякісно; слабка; непорозуміння, недосказаність; дуже багато розмов; закритість, уповільненість; я тебе чую, але мене багато чого зараз відволікає	дистанційність, приховані емоції; ефективно
Управління комунікацією	економія часу; вибірковість спілкування	хаотичність, виконання термінового; наївні думки, що буде вільний час; онлайн-обговорення; Zoom	робота 0–24; онлайн, 24/7; корисне заповнення вільного часу
Враження від комунікації	дистанційна, активна, оновлена; весело, ефективно, цікаво	втома, брак часу, брак мотивації; перевтома, відсутність живого спілкування; розчарованість; млява; вимушена; нежива; віртуальна; сум, стрес, роздратування; лінощі;	продуктивність, якість; адекватна
Можливості комунікації	миттєвість (швидкість), екстреність (оперативність); сфокусованість, конкретність	відірваність від зовнішнього світу; вимушена ізоляція	жодних обмежень, економія часу, нові можливості; гнучкість, ефективність, проактивність

науковці під час карантину, є такі: ZOOM (72%, до карантину – 12%), електронна пошта (57%, до карантину – 94%), Viber (49%, до карантину – 80%), Facebook, у тому числі Messenger (38%, до карантину – 65%), Telegram (36%, до карантину – 44%), дзвінки телефоном (41%, до карантину – 76%).

Вимушене обмеження наукових комунікацій у результаті карантину надає науковим комунікаціям риси кризових комунікацій. Під час кризи комунікації, як зазначили Л. Хижняк і К. Хижняк, «...мають базуватися на відповідних етичних засадах і відповідати принципам відповідальності, відкритості, довіри, правдивості» [14, с. 169]. Риси кризових комунікацій знайшли відображення у названих молодими науковцями асоціаціях щодо наукової комунікації під час карантину. Для вивчення метаморфоз наукових комунікацій під час вимушеної віддаленої роботи ми використали метод вільних асоціацій, який уже зарекомендував себе в емпіричних соціологічних дослідженнях [6]. Нами включено до онлайн-анкети такий асоціативний елемент: респондентам було запропоновано написати дві-три асоціації, що найкраще описують наукову комунікацію під час карантину. Типи асоціацій виділені

нами за деякими ознаками комунікативного процесу (табл. 3).

Наукові комунікації під час віддаленої роботи в умовах карантину у молодих учених викликають неоднозначні асоціації (як позитивні, так і негативні та нейтральні), що може свідчити як про різні комунікативні стратегії, яким вони віддають перевагу, так і про стильові особливості комунікацій; це має стати предметом спеціального поглибленого вивчення.

Висновки з проведеного дослідження. Під впливом новітніх інформаційно-комунікативних технологій формується нове комунікативне середовище, в якому онлайн-наукові комунікації стають повсякденною практикою, яку активно освоюють молоді українські вчені.

Комунікативні перетворення в наукових практиках відбуваються в умовах поширення віддаленої наукової роботи. Змінюється комунікативна система сучасного суспільства, у тому числі відбуваються метаморфози наукових комунікацій, які торкнулися таких ключових характеристик комунікацій, як оперативність, асинхронність, екстериторіальність, інтерактивність, діалогічність, які розширюють науковий комунікативний простір.

В умовах віддаленої наукової роботи, на яку змушені були перейти вчені під час карантину, молоді науковці повною мірою оцінили можливості онлайн наукового простору, в якому вони вже працювали у докарантинний період. Разом із тим відбулися зміни у структурі способів наукових комунікацій, у тому числі виборі популярних онлайн-платформ. Наукові комунікації під час віддаленої роботи в умовах карантину у молодих учених викликають неоднозначні асоціації (як позитивні, так і негативні та нейтральні).

Перспектива наукових пошуків передусім має бути зосереджена на розробленні нової моделі наукової комунікації, у рамках якої соціологи могли б пояснити зміни в наукових комунікативних практиках в умовах поглиблення цифровізації різних сфер суспільного життя і накладання соціальних обмежень у зв'язку з карантинном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданова И.Ф. Онлайн-пространство научных коммуникаций. *Социология науки и технологий*. 2010. Т. 1. № 1. С. 140–161.
2. Бойченко О.В. Современные социологические теории научной коммуникации. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*. 2012. № 1. С. 207–216.
3. Горбунов-Посадов М.М. Интернет-активность как обязанность ученого. Екатеринбург : Издательские решения, 2017. 63 с. URL : <https://keldysh.ru/gorbunov/duty.htm> (дата обращения: 12.07.2020).
4. Дуденкова Т.А. Формальное и неформальное в научной коммуникации. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия «Социальные науки»*. 2010. № 3(19). С. 128–134.
5. Научные коммуникации: ученый в современном обществе / И.И. Замощанский и др. *Известия Уральского федерального университета. Серия 3: Общественные науки*. 2016. Т. 149. № 1. С. 30–41.
6. Иванова Н.А. Применение метода свободных ассоциаций в эмпирических социологических исследованиях. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*. 2013. Сер. 12. Вып. 3. С. 116–122.
7. Ключникова Е.В. Вопросы научных коммуникаций: терминологический анализ, структура, классификация. *ИнноЦентр*. 2018. Вып. 3(20). URL : [http://innoj.tversu.ru/Vipusk3\(20\)2018/1/-Ключникова.pdf](http://innoj.tversu.ru/Vipusk3(20)2018/1/-Ключникова.pdf) (дата обращения: 05.06.2020).
8. Ломовицкая В.М. Из истории изучения научных коммуникаций. *Социология науки и технологий*. 2017. Т. 8. № 4. С. 37–44.
9. Мамаева С.А. Коммуникативные стратегии ученых. *Научная периодика: проблемы и решения*. 2011. № 3. С. 6–12.
10. Миронова Н., Филиппова Т., Лисевич Н. Некоторые практики репрезентации научного работника. *Антропология академической жизни: традиции и инновации* : сборник статей / ред. и сост. Г.А. Комарова. Москва : ИЭА РАН, 2013. С. 342–351.
11. Наука и общество: современные зарубежные исследования : сборник обзоров и рефератов / РАН ИНИОН. Москва, 2018. 228 с.
12. Погожина Н.Н. Системная теория Н. Лумана в приложении к анализу научной коммуникации. *Эпистемология и философия науки*. 2019. Т. 56. № 1. С. 225–232.
13. Сергодеева Е.А., Сапрыкина Е.В., Оноприенко А.В. Научные коммуникации в ситуации современного междисциплинарного синтеза. *Манускрипт*. 2018. № 5. С. 86–90.
14. Хижняк Л.М., Хижняк К.В. Кризові ситуації, кризові комунікації й пошук нового формату управлінських практик. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 76. С. 166–173.
15. Цымбаленко С.Б. Путешествие в мир информации, или Как информационно-коммуникативные процессы меняют мир, общество, человека : монография. Москва : РУДН, 2015. 118 с.
16. Scientific Collaboration on the Internet / edited by Gary M. Olson, Ann Zimmerman, Nathan Bos. Massachusetts: The MIT Press, Cambridge, 2008. 406 p.